

КРАВЧУК В. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)

УДК 347.98(477)(091)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.60>

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ МИРОВИХ СУДДІВ В УКРАЇНІ: ВІД ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті здійснено історико-правовий аналіз генезису інституту мирових суддів. Становлення та розвиток інституту мирових суддів в Україні має глибоке коріння, яке сягає витоків української державності, коли було закладено основи правового регулювання тогочасних суспільних відносин у Литовських статутах, що стали базисом цього інституту. Трансформація інституту мирових суддів тривала і в наступні періоди розвитку права на українських землях, зокрема, в часи Російської імперії та національно-визвольних змагань на початку ХХ століття.

Здійснено історико-правовий аналіз становлення інституту мирових суддів в період Козацько-Гетьманської держави середини XVI – кінця XVIII століття. Особлива увага приділяється інституту мирових суддів, який зароджується і починає розвиватися. Зроблено висновок, що в даний період встановлюються окремі елементи правового статусу мирових суддів, зокрема: вимоги, які пред'являються до мирових суддів; порядок їх обрання; повноваження мирових суддів; відповідальність мирових суддів.

На початку ХХ століття революційні події викликали хвилю національного піднесення на українських землях. За досить короткий проміжок часу українська держава постала в різних конфігураціях форм державного правління, територіального устрою та політичних режимів. Безумовно, це не могло не вплинути і на судову систему загалом, та на інститут мирових суддів, зокрема.

На унормування інституту мирових суддів та його закріплення у інших нормативних актах в добу української революції вагому роль відіграло збройне протистояння, яке практично не припинялося в зазначений історичний проміжок часу, постійна зміна форм державного правління та формування різноманітних українських держав. Попри надзвичайно складні умови їх прийняття та обмеженість, а інколи і відсутність реалізації на практиці, нормативне закріплення інституту мирових суддів мало місце практично у всіх конституційних та установчих документах.

Радянський міжвоєнний період становлення інституту мирових суддів в Україні характеризується певною внутрішньою еволюцією. Зважаючи на те, що означений етап відзначився формуванням та зміцненням тоталітарно-репресивного режиму, використовуючи державний механізм як узурпований інструментарій влади, інститут мирових суддів було ліквідовано остаточно.

Ключові слова: *мировий суд, мирові судді, народовладдя, правосуддя, суд, суддя.*

Kravchuk V. M. Evolution of the institution of justices of the peace in Ukraine: from the Lithuanian Statutes to independence

The article provides a historical and legal analysis of the genesis of the institution of justices of the peace. The establishment and development of this institution in Ukraine have deep roots, tracing back to the origins of Ukrainian statehood when the foundations of legal regulation of societal relations of that time were laid in the Lithuanian Statutes, which became the basis for the institution. The transformation of the institution of justices of the peace continued during subsequent periods of legal development in Ukrainian territories, particularly during the era of the Russian Empire and the national liberation struggles at the beginning of the 20th century.

A historical and legal analysis of the formation of the institution of justices of the peace during the period of the Cossack-Hetman State (mid-16th to late 18th centuries) is presented. Special attention is given to the institution of justices of the peace, which began to emerge and develop during this period. It is concluded that certain elements of the legal status of justices of the peace were established at this time, including the requirements for justices of the peace, their election procedure, their powers, and their responsibilities.

At the beginning of the 20th century, revolutionary events sparked a wave of national revival in Ukrainian territories. Within a relatively short period, the Ukrainian state appeared in various configurations of state governance forms, territorial organization, and political regimes. Naturally, this had a significant impact on the judicial system as a whole, and on the institution of justices of the peace in particular.

The process of standardizing the institution of justices of the peace and its incorporation into other normative acts during the era of the Ukrainian revolution was significantly influenced by armed conflicts, which were nearly continuous during this historical period, as well as by the constant changes in forms of governance and the emergence of various Ukrainian states. Despite the extremely challenging conditions for adopting normative acts and their limited or, at times, entirely absent practical implementation, the institution of justices of the peace was enshrined in nearly all constitutional and foundational documents of the time.

The Soviet interwar period marked a certain internal evolution of the institution of justices of the peace in Ukraine. However, given that this stage was characterized by the establishment and strengthening of a totalitarian-repressive regime, which used the state apparatus as a usurped tool of power, the institution of justices of the peace was ultimately abolished.

Key words: *justice of the peace, justices of the peace, popular sovereignty, justice, court, judge.*

Вступ. Сучасне визначення місця та ролі інституту мирових суддів в Україні безумовно необхідно розкривати через історію його становлення та розвитку. Адже вивчення цього явища неможливе без розуміння його суті, передумов формування та особливостей виникнення. Дослідження історичних пам'яток права дає можливість зрозуміти передумови сучасних процесів, які відбуваються в суспільстві та державі.

У процесі становлення правової держави в умовах трансформації сучасного українського суспільства простежується очевидна залежність рівня ефективності правосуддя від регламентації інституту мирових суддів. Ідеться про необхідність глибокого переосмислення, обґрунтування та формування нової концепції інституту мирових суддів. Успішне вирішення цієї проблеми багато в чому залежатиме від наукового аналізу та вивчення діяльності мирових суддів на різних етапах історичного розвитку судової системи, що дає змогу глибше зрозуміти специфіку інституту мирових суддів і забезпечити наступність його розвитку.

Дослідження будь-якого явища є більш глибоким і повним, якщо проаналізовано його суть, передумови формування та особливості виникнення. Саме тому визначення місця та ролі мирових суддів в Україні необхідно розкривати, в тому числі, і через історію його становлення та розвитку.

Вивченням проблематики, пов'язаної з дослідженням інституту мирових суддів, займалися і продовжують займатися такі вітчизняні вчені, як В. Берч, І. Бойко, В. Гончаренко, В. Іванов, С. Ковальова, О. Копиленко, В. Кульчицький, О. Мироненко, І. Назаров, С. Оверчук, В. Панченко, А. Пашук, В. Попелюшко, С. Прилуцький, О. Самойленко, Б. Тищик, І. Усенко, А. Чайковський, В. Чехович, О. Шевченко, Д. Шигаль та інші.

Метою статті є крізь призму узагальненого аналізу наукової історико-юридичної літератури дослідити розвиток інституту мирових суддів в Україні.

Результати дослідження. Можливість використання історичного досвіду при дослідженні інституту мирових суддів в наші дні не була предметом самостійних наукових розвідок. Саме тому, виникнення інституту мирових суддів варто розглядати у нерозривному зв'язку з історією держави і права в цілому, та історією суду і судочинства, зокрема. В даному контексті варто погодитись з позицією сучасних вітчизняних дослідників, зокрема С. Прилуцького, про те, що суд, будучи одним із самостійних проявів цивілізованої суспільної організації, є докласовим, а право на суд та судовий захист – одне із первісних прав людини [1, с. 11].

Досліджуючи історичні витоки, закономірності та особливості розвитку судової влади в Україні В. Бігун констатує, що правосуддя постає як сфера врівноваження інтересів. Щоб урівноважити інтереси держави і громадянського суспільства й не допустити децентралізації влади, держава санкціонувала форми представництва народу у формі відправлення так званого правосуддя: суди присяжних, мирові судді, народні засідателі [2, с. 17].

В Україні перші згадки про мирових суддів пов'язують з існуванням Великого князівства Литовського. Зокрема, досліджуючи недержавні суди на українських землях Великого князівства Литовського, С. Ковальова достатньо аргументовано виокремлює мирові (полюбовні) суди, які діяли і за Статутом, і за Саксонським Дзеркалом та розглядали здебільшого цивільні і дрібні кримінальні справи [3, с. 120-121].

Відповідно до артикулу 85 про полюбовний (мировий) суд Литовського статуту 1588 року постановлялось: «якби мирові судді узгоджене яесь рішення прийняли і письмове те рішення обидві сторони (позивач і відповідач) своїми печатками скріпили, а опісля одна якась сторона не захотіла б дотримуватись і виконувати те рішення, тоді вона має подати на розгляд до суду земського, і земський суд, розглянувши узгоджене (полюбовне) рішення суддів обома сторонами пропечатане, має те рішення взяти і змусити сторони виконувати рішення» [4, с. 198].

В період Гетьманщини діяльність мирових суддів урегульовується тогочасними правовими актами. Так, В. Чехович констатує, що у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року йдеться про мировий (або полюбовний) суд, коли сторони, що вели спір, могли передавати його вирішення обраним ними особам. Суд здійснювався на підставі письмового запису, яким сторони зобов'язувалися беззаперечно виконати його постанову і уповноважували мирових суддів визначити в постанові накладання певної суми «заруки» (штрафу) на сторону, яка ухилятиметься від виконання постанови [5, с. 628]. За твердженням А. Пашука, мировими судьями могли бути всі обрані особи, сумлінні, повнолітні, без фізичних вад, крім «слуг невольных». Мировим судьям належало знати право [6, с. 53].

Період з кінця XVIII до початку XX ст. позначився становленням та розвитком інституту мирового судді, коли Україна територіально входила до складу Російської імперії. У результаті судової реформи 1760–1763 рр. відбулося відмежування судових функцій від адміністративних і формування нової системи загальних судів – земських, гродських та підкоморських. Зокрема, в Універсалі гетьмана Розумовського від 19 листопада 1763 р. про відновлення земських і гродських судів метою реформи визначалося упорядкування українських судових місць, щоб кожному скривдженному забезпечити правосуддя [7, с. 351].

Під час перебування українських земель в складі Російської імперії проведено цілий ряд реформ, серед яких однією з найпоспідовніших та найглибших вважається судова реформа 1864 року. Судову реформу 1864 року інтерпретують як одну з найпоспідовніших буржуазних реформ 60-70-х рр. 19 ст. у Російській імперії, яка змінила її судову систему [8, с. 702], як комплексне, радикальне та демократичне перетворення всіх складових судової влади в Російській імперії, запроваджене Олександром II [9, с. 711].

Нормативний зміст судової реформи 1864 року був закріплений в судових статутах (Заснування судових установлень, Статут цивільного судочинства, Статут кримінального судочинства та Статут про покарання, які накладаються мировими суддями) [9, с. 712]. Вітчизняна дослідниця О. Самойленко констатує, що наслідком судової реформи 1864 року став новий судоустрій, який творчо адаптував досягнення юриспруденції й судової практики західноєвропейських країн. Так, дотримуючись традицій англійського права, російська юстиція поділялася тепер на мирову й загальну, кожна при цьому мала особливу організацію та незалежну сферу дії. З французького права укладачі статутів узяли ідею єдиної і для мирових, і для загальних судів касаційної інстанції [2, с. 209].

Для дослідження інституту мирових суддів особливе значення має Заснування судових установлень (далі – Заснування). Заснування запровадило систему незалежних судів, в яких засідали професійно підготовлені судді. Суди було відокремлено від адміністрації; згідно з судовими статутами утворено загальний і формально рівний для всіх суд: суд мирової юстиції (мировий суддя – повітовий з'їзд мирових суддів – сенат) та загальні суди (окружні суди – судові палати – сенат). В окружних судах для розгляду більшості кримінальних справ запроваджено інститут присяжних засідателів [8, с. 702].

Мирові судді обиралися на три роки повітовими земськими зібраннями і міськими думами з осіб, які відповідали встановленим вимогам. Відповідно до ст. 19 Заснування мировими суддями могли бути обрані «ті з місцевих жителів, які: 1) мають не менше 25 років від роду; 2) отримали освіту у вищих або середніх навчальних закладах, або витримали відповідний іспит, або прослужили не менше трьох років на таких посадах, де можна було набути практичного досвіду для провадження судових справ; 3) вони самі, або їх батьки чи жінки володіли хоча б і в різних місцях: або простором землі вдвічі проти того, котре визначене для безпосередньої участі в обранні гласних у земські повітові збори; або іншим нерухомим майном ціною не нижче п'ятнадцяти тисяч рублів, а у містах нерухомою власністю, оціненою для стягнення податку: в столицях не менше шести тисяч, в інших же містах не менше трьох тисяч рублів» [10, с. 37].

Таким чином, важливим досягненням даної норми було те, що виборність суддів одержала відносно широке розповсюдження на місцевому рівні (в містах та повітах) щодо мирових суддів та з'їзду мирових суддів. Обрання мирових суддів належало до компетенції органів місцевого самоврядування – земських зборів та міських дум.

У контексті дослідження питання щодо виборності мирових суддів варто зауважити, що існували непоодинокі випадки ігнорування приписів Заснування з даного питання. Зокрема, О. Самойленко, вивчаючи архівні матеріали, вказує на лист Міністерства юстиції до керівника Київської палати державного майна щодо введення в Південно-Західному краї мирових судових установ від 10 червня 1869 року, у якому міститься пропозиція не завжди вимагати цензу осілості для зайняття посад дільничних мирових суддів та рекомендація приймати на ці посади місцевих російських землевласників і осіб російського походження [2, с. 213].

В Заснуванні не вказується про наявність у мирового судді спеціальної юридичної освіти, навпаки, зазначається, що йому достатньо здорового глузду, життєвого досвіду та чесності. Таку ситуацію піддавали критиці дослідники того часу, наголошуючи на тому, що «в питаннях підсудності, апеляції, касації, не маючи юридичної освіти, розібратись досить важко, та й розгляд будь-якої справи за наявності спеціальної освіти є ґрунтовнішим [11, с. 327].

Встановлення майнового цензу для мирових суддів укладачі Заснування пояснювали перш за все, тим, що мировий суддя за характером своєї діяльності повинен мати

матеріальну незалежність. При цьому вказувалося, що матеріальна незалежність «в особливості необхідна, оскільки: 1) дільничним мировим суддям передбачається призначити оклад утримання набагато менший, ніж коронним суддям, а почесні мирові судді будуть служити абсолютно безоплатно; 2) коронним суддям присвоюється право незмінюваності, а мирові судді повинні будуть піддаватися періодичному перебалотуванню; 3) при одноособовому характері своєї посади, при безлічі самих різноманітних занять, при безлічі осіб, з котрими мировий суддя повинен буде входити у безперестанні зносини, йому надзвичайно важко буде встояти проти різного роду впливів чи навіть спокус, якщо він за матеріальним своїм положенням буде знаходитися у становищі, близькому до нестатку» [10, с. 38].

Досліджуючи умови служби мирових суддів періоду Російської імперії на прикладі Волинської губернії, В. Панченко зазначає, що грошове утримання волинських мирових суддів значно перевищувало оплату праці їхніх колег із земських губерній, а за рядом показників прирівнювалося до окладів столичних суддів. Умови служби мирових суддів Волині були оптимальними й навіть набагато кращими, ніж у решті регіонів імперії [12, с. 130].

Заснування передбачало утворення мирових округів, у яких правосуддя здійснювали дільничні мирові судді (ст. 15) та почесні мирові судді (ст. 16). Дільничний суддя був основним в мировому суді, він здійснював правосуддя одноособово в своїй дільниці, що охоплювала одну або декілька волостей залежно від їх розмірів. Дільничні судді отримували із загального земського збору певну суму на утримання і, додатково, на відрядження, діловода, канцелярські витрати тощо. Почесні мирові судді сприяли дільничним мировим суддям у виконанні покладених на них обов'язків, не мали жодного утримання та не отримували коштів на свої службові витрати, вони розглядали справи в разі, якщо про це просили обидві сторони, або вони могли тимчасово виконувати обов'язки відсутнього дільничного судді [10, с. 39].

Варто зауважити, що таке обґрунтування майнових цензів не завжди знаходило підтримку у тогочасних дослідників, які пропонували «зменшити та упорядкувати майновий ценз» [13, с. 313-315] або скасувати майновий ценз, оскільки він «лише паралізує виборне начало й усуває від виборів здатних та гідних людей» [11, с. 336].

Збори почесних та дільничних суддів кожного округу складали вищу мирову інстанцію – з'їзд мирових суддів, в якому головував один із суддів, обраний ними зі свого середовища на три роки. У з'їзді мирових суддів за апеляційною скаргою справи розглядалися по суті, а їхні вирокі і рішення вважалися остаточними й апеляції не підлягали [2, с. 212].

Ще одним позитивним моментом Заснування було встановлення обмежень щодо перебування на службі мирового судді. Так, відповідно до статті 21 передбачалося: «Мировими суддями не можуть бути: 1) ті, хто знаходиться під слідством або судом за злочини чи проступки, або піддані судовим вироком за протизаконні діяння ув'язненню в тюрмі, чи іншому, більш суворому покаранню, і ті, які були під судом за злочини чи проступки, що тягли за собою такі покарання, не виправдані судовими вироками; 2) виведені із служби по суду, або з духовного відомства за вади, або з середовища спільнот і дворянських зборів по вироках тих станів, до яких вони належать; 3) оголошені неспроможними боржниками, і 4) перебуваючи під опікою за марнотратство» [10, с. 46]. Стаття 22 Заснування встановлювала обмеження щодо неможливості священно- і церковнослужителям приймати на себе звання ні почесних, ні дільничних мирових суддів.

У главі шостій Заснування, яка мала назву «Про відносини, права і відповідальність мирових суддів», встановлювалися права та обов'язки мирового судді, гарантії їхньої діяльності та їх відповідальність. Так, відповідно до ст. 64 безпосередній нагляд за мировими суддями належав з'їзду мирових суддів в округах, а вищий нагляд (як за усіма мировими суддями, так і за їх з'їздами) зосереджувався в касаційних департаментах сенату або в особі міністра юстиції [10, с. 71].

Стаття 66 Заснування закріплювала, що у провадженні і вирішенні справ, які належать мировим суддям, і у виконанні інших покладених на них обов'язків, всі мирові судді, як почесні, так і дільничні, діють на одних і тих самих правах і користуються однаковою

владою [10, с. 72]. Крім того, всі мирові судді зрівнювались у своїх правах з членами окружних судів і судових палат (ст. 71).

Права мирових суддів: у випадку порушень правил судочинства, застосовувати до винних спочатку нагадування, а повторно застосовувати грошові стягнення і навіть видавати непокірних із присутствія (ст. 67); право здійснювати відносини як між собою, так і з іншими посадовими особами безпосередньо (ст. 69); право на відпустку (ст. 73).

Обов'язки мирових суддів: здійснювати правосуддя лише в межах мирової дільниці або мирового округу (ст. 65); щорічно складати, за встановленою формою, звіти про рух їхніх справ за минулий рік (ст. 75).

Аналізуючи положення тогочасних джерел, погоджуємось з В. Берч, яка обґрунтовано зазначає, що мирові судді виконували декілька ключових функцій: розгляд дрібних цивільних справ (суперечки щодо власності, боргові зобов'язання та інші цивільні конфлікти); розгляд незначних кримінальних правопорушень (дрібні крадіжки, порушення громадського порядку тощо); посередництво у врегулюванні конфліктів, що допомагало знизити навантаження на вищі судові інстанції [14, с. 665].

У статті 76 Заснування передбачалась можливість притягнення мирових суддів до дисциплінарної та кримінальної відповідальності. Досить велика увага була приділена дисциплінарним стягненням, до яких відносились: застереження; зауваження; догана без занесення в послужний список; відрахування з утримання; арешт не більше як на сім днів; переміщення з вищої посади на нижчу (ст.ст. 262-269) та порядку дисциплінарного провадження (ст.ст. 270-296). Що стосується кримінальної відповідальності, то серед злочинів, суб'єктом яких міг виступати суддя, були наступні порушення: невиконання указів, розпоряджень і законних вимог по службі; перевищення влади і протизаконна бездіяльність; службові підробки; неправосуддя; хабарництво і здирство; повільність, недбалість і недотримання встановленого порядку виконання посадових повноважень [10, с. 530-531].

За свідченнями сучасників судової реформи 1864 року, мирові суди та мирові судді з перших днів роботи отримали підтримку і авторитет у широких верств населення. Відомий дослідник того часу А. Коні охарактеризував роботу перших мирових суддів наступним чином: «у мирового в дійсності здійснювався суд швидкий, а особисті дії перших суддів слугували запорукою, що він не лише швидкий, але й справедливий в межах людського розуміння і разом з тим милостивий...» [15, с. 192]. Г. Джаншиєв, досліджуючи роботу мирових суддів, зазначав: «досить часто мирові судді, прагнучи ознайомити населення з правами і обов'язками в суді, складали доступні і детальні витяги із Судових статутів та розповсюджували їх серед широких верств населення» [16, с. 32].

Варто зауважити, що запровадження інституту мирових суддів на українських землях відбувалося поетапно і не завжди відповідали Судовим статутам. Як стверджує вітчизняний дослідник мирової юстиції на Лівобережній Україні за судовою реформою 1864 року Д. Шигаль судді (як дільничні, так і почесні) на території цих губерній призначалися на три роки міністром юстиції за поданням губернатора, а не обиралися місцевим самоврядуванням, як було встановлено Судовими статутами [17, с. 60].

Отже, аналізуючи положення Заснування та коментарі сучасників судової реформи 1864 року можна зробити висновок про кардинальну зміну моделі правового статусу мирових суддів порівняно з попередніми періодами. Як сама судова реформа, так і діяльність мирових суддів зазнали контрреформаторських заходів у 1883-1885 роках. Зокрема, 20 травня 1885 року (порівняно через невеликий проміжок часу) було прийнято зміни до Заснування, що істотно звужували правовий статус мирових суддів, оскільки значні права щодо дисциплінарного нагляду за суддями одержав міністр юстиції, а пізніше він став керувати судами в містах та міськими суддями [18, с. 47-48].

У ході цих контрреформаторських заходів було прийнято цілу низку нормативно-правових документів, які мали на меті знівелювати усі досягнення судової реформи 1864 року. Особливе значення для дослідження інституту мирових суддів має Закон про земських дільничних начальників, затверджений Олександром III 12 липня 1889 року, який складався

з чотирьох нормативних актів, а саме: «Положення про земських дільничних начальників»; «Правила про устрій судової частини в місцевостях, в яких запроваджено зазначене Положення»; «Тимчасові правила про волосні суди в тих же місцевостях»; «Правила про порядок приведення в дію Положення про земських дільничних начальників» [18, с. 48]. Особливу роль відіграли «Тимчасові правила про волосні суди», які замість мирових суддів створювали нову складну систему судових органів, представлену земськими начальниками, міськими суддями та повітовими членами окружних судів. Таким чином, неквапливість і непослідовність судової реформи 1864 року призвела до занепаду прогресивного інституту мирових суддів.

Досліджуючи історичні особливості формування судової системи України, І. Назаров справедливо стверджує, що інститут мирових суддів був не без недоліків, серед яких можна назвати недостатній професіоналізм (через відсутність обов'язкової вищої освіти), політизація процесу виборів мирових суддів і відсутність злагодженої взаємодії з іншими судами. Однак причиною для ліквідації зазначеного інституту стали не його недоліки, а достоїнство – зайва незалежність від адміністративної влади на місцях [19, с. 22].

Проте, на окремих українських територіях в подальшому були спроби зберегти інститут мирових суддів. Зокрема, закріплення інституту мирового судді дістало розвиток в Основному Законі «Самостійної України» Спільки народу українського, проєкт якого був підготовлений групою членів Української Народної Партії та видрукований у першому номері часопису Української народної партії «Самостійна Україна» (1 вересня 1905 року) [20, с. 75]. Так, в статті 88 йшлося про те, що «Як мирові судді, так і судді колегіальні обираються місцевими радами, судді другої інстанції і судді касаційного суду призначаються президентом з кандидатів, обраних земськими радами та судами другої інстанції» [20, с. 81]. Таким чином, в українській конституційній практиці була зроблена спроба продовжити добрі традиції судової реформи 1864 року в частині поєднання виборності мирових суддів та призначуваності професійних суддів.

Досліджуючи мирові суди, В. Попелюшко констатує, що реабілітація мирової юстиції, а заодно й органічне поєднання її з загальною організацією судових установ відбулася на підставі Закону від 15 червня 1912 року «Про реорганізацію місцевого суду», за яким мирові судді обиралися земськими зборами, а у великих містах – міськими думами. У Київській, Подільській та Волинській губерніях і в Ізмаїльському повіті вони, як і раніше, призначалися міністром юстиції, проте з дотриманням загальних правил і переважно з місцевих жителів. Обиралися мирові судді строком на три роки. Ті ж з них, що пропрацювали трьохрічний термін, повторно могли обиратися строком на шість років. Кандидати у мирові судді мали відповідати установленому законом віковому, освітньому, майновому та моральному цензу. Не могли бути обраними мировими суддями особи, виключені з числа присяжних повірених, їх помічників і приватних повірених, а також євреї. Тепер при мирових суддях була запроваджена посада секретаря, з покладенням на нього обов'язків зберігання справ, паперів, видачі за його підписом довідок, підписання повісток і ведення протоколів судових засідань [21].

Дослідники держави і права відзначають, що конкретними кроками на шляху реформування мирового суду стало рішення Центральної Ради про ліквідацію селянських волосних і верхніх сільських судів, дозвіл одноособового розгляду справ мировими суддями (березень 1918 р.). Компетенція мирових суддів була досить широкою [4, с. 407].

Вивчаючи державу і право України 1917-1920 років, О. Копиленко стверджує, що 14 і 21 липня 1918 року було затверджено дві постанови Ради Міністрів: про розширення підсудності кримінальних справ мировим суддям і про розширення підсудності їм за цивільними позовами [22, с. 105]. Міністр юстиції отримав право призначати і звільняти з посад мирових суддів і голів з'їздів мирових суддів [4, с. 446].

19 лютого 1919 року Директорія зробила спробу «реанімувати» інститут мирових суддів, затвердивши закон «Про вибори та призначення мирових суддів», за ст. 4 якого «місце

самоврядування в черговому чи надзвичайному зібранні повинні обрати потрібну кількість мирових суддів на підставі закону бувшого Російського Уряду від 4-го травня 1917 року [22, с. 154]. Однак цьому не судилося відбутись, оскільки за радянської доби припадає остаточний занепад інституту мирових суддів. Так, Постановою Народного Секретаріату УРСР від 04 січня 1918 року «Про введення народного суду на Україні», передбачалась ліквідація старої судової системи та створення нових радянських судів [23, с. 7-8]. Так, у ст. 1 зазначеної постанови було передбачено: «Віднині на всій території Української Народної Республіки ліквідуються усі діючі до цього часу судові установи: окружні суди, судові палати, військові і морські суди, комерційний суд у м. Одесі, волосні і мирові суди» [24]. Другим особливо важливим правовим актом цього періоду був декрет Ради Народних Комісарів УРСР від 14 лютого 1919 року «Про суд», яким ліквідовувались «буржуазно-поміщицькі» суди (генеральний суд, судові палати, окружні суди, з'їзди мирових суддів, мирові суди, суди військові, морські, волосні, комерційні) та всі установи і організації, що були при них, і затверджувалося тимчасове Положення про народні суди і революційні трибунали УРСР, за яким в Україні, як і в РРФСР, створено дві самостійні судові системи: 1 – народні суди і ради народних суддів; 2 – революційні трибунали [24].

Прагнення продовжити прогресивну ідею інституту мирових суддів прослідковується і в «Конституції Західно-Української Народної Республіки (проект Станіслава Дністрянського)» 1920 року (§118), яка закріплювала, що участь народу в юрисдикції забезпечували мирові суди, суди народних засідателів або присяжних [25].

Таким чином, на унормування інституту мирових суддів та його закріплення в інших нормативних актах у межах даного історичного періоду вагому роль відіграло збройне протистояння, яке практично не припинялося в зазначений історичний проміжок часу, постійна зміна форм державного правління та формування різноманітних українських держав.

Попри надзвичайно складні умови їх прийняття та обмеженість, а інколи і відсутність реалізації на практиці, нормативне закріплення інституту мирових суддів мало місце практично в усіх конституційних та установчих документах.

Отже, цей етап є важливішим із позицій теоретико-наукового дослідження актів з точки зору фіксації в них інституту мирових суддів, аніж практичної їх реалізації, правового забезпечення, здійснення тощо.

Висновки. Таким чином, в період Козацько-Гетьманської держави (середини XVI – кінця XVIII століття) на території сучасної України інститут мирових суддів починає утверджуватися і розвиватися. В часи середньовічної української держави починають встановлюватися такі елементи статусу мирових суддів, як: вимоги, які пред'являються до мирових суддів; порядок їх обрання; повноваження мирових суддів. Що ж до відповідальності мирових суддів, то починають виокремлюватися заходи кримінальної та дисциплінарної відповідальності.

На унормування інституту мирових суддів та його закріплення у інших нормативних актах в добу української революції вагому роль відіграло збройне протистояння, яке практично не припинялося в зазначений історичний проміжок часу, постійна зміна форм державного правління та формування різноманітних українських держав. Попри надзвичайно складні умови їх прийняття та обмеженість, а інколи і відсутність реалізації на практиці, нормативне закріплення інституту мирових суддів мало місце практично у всіх конституційних та установчих документах.

Радянський міжвоєнний період становлення інституту мирових суддів в Україні характеризується певною внутрішньою еволюцією. Зважаючи на те, що означений етап відзначився формуванням та зміцненням тоталітарно-репресивного режиму, використовуючи державний механізм як узурпований інструментарій влади, інститут мирових суддів було ліквідовано остаточно.

Отже, дані етапи є важливими переважно з позицій теоретико-наукового дослідження актів з точки зору фіксації у них інституту мирових суддів, аніж практичної їх реалізації, правового забезпечення, здійснення тощо.

Список використаних джерел:

1. Прилуцький С.В. Соціальний феномен суду як цивілізаційної основи розвитку людства. Судова апеляція. 2011. № 3 (24). С. 6-15.
2. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / за ред. І.Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 501 с.
3. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: Монографія. Миколаїв, 2008. 200 с.
4. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ, 2013. 892 с.
5. Чехович В.А. Міровий суд. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3. С. 628.
6. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782). Львів, 1967. 177 с.
7. Черкаський І.Ю. Судові реформи Гетьмана гр. К.Г. Розумовського. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба / відп. ред. І.Б. Усенко. Київ, 2003. С. 350-380.
8. Чехович В.А. Судова реформа 1864. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5. С. 702.
9. Середа О.В. Судова реформа 1864. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / Редкол.: В.Д. Гончаренко (голова) та ін. С. 711-716.
10. Судебные уставы 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны. Ч. 3. 2-е доп. изд. Санкт-Петербург, 1867. 620 с.
11. Головачев А.А. Десять лет реформ (1861-1871). Санкт-Петербург, 1872. 400 с.
12. Панченко В.С. Умови служби мирових суддів як гарантія професійного виконання обов'язків: на прикладі Волинської губернії (1871-1919 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 118-130.
13. Анцыферов К.Д. К вопросу о реформе нашего мирового суда. Сборник статей и заметок по уголовному праву и судопроизводству. Санкт-петербург, 1898. С. 281-332.
14. Берч В.В. Особливості участі народу у реалізації судової влади у період перебування українських земель у складі Російської та Австрійської імперій. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 4. С. 664-668. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311318>
15. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы. Москва, 1914. 295 с.
16. Джаншиев Г. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда). Историко-юридические этюды. Москва, 1891. 427 с.
17. Шигаль Д.А. Мировая юстиция на Лівобережній Україні за судовою реформою 1864 року: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 197 с.
18. Кравчук В.М. Конституційні основи правового статусу суддів в Україні: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 640 с.
19. Назаров І.В. Історичні особливості формування судової системи України. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2010. Вип. 19. С. 12-22.
20. Історія української Конституції / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. Київ, 1997. 464 с.
21. Попелюшко В.О. Мірові суди: міжнародний та вітчизняний досвід. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1(3). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pvotvd.pdf>
22. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України 1917-1920: навч. посібник. Київ, 1997. 208 с.
23. Сусло Д.С. Історія суду Радянської України (1917-1967). Київ, 1968. 233 с.
24. Радянський період розвитку апеляційного судочинства. URL: http://kia.court.gov.ua/sud2690/sud_1/istoria/
25. Конституція Західно-Української Народної Республіки (проект Станіслава Дністрянського) 1920 року. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html>

